

- **Sun'iy intellekt (AI):** Inklyuziv ta'lif jarayonini tahlil qilish va moslashtirish uchun AI vositalaridan foydalanish.
- **Xalqaro tajriba:** Xorijiy mamlakatlardagi inklyuziv ta'lif tajribalarini mahalliy sharoitlarga moslashtirish[²⁴].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori inklyuziv ta'lifni rivojlantirish va ijtimoiy mas'uliyatni oshirishni qo'llab-quvvatlaydi[²⁵].

Xulosa

Inklyuziv ta'linda ijtimoiy mas'uliyat intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muhim ijtimoiy kompetentsiya sifatida tenglik, adolat va hamkorlikni ta'minlaydi. Tenglik, adolat, hurmat, hamkorlik va mas'uliyat kabi tamoyillar ushbu jarayonni amalda qo'llashda asosiy rol o'ynaydi. Ijtimoiy loyihalar, o'quvchilarni jalg qilish, ota-onalarni xabardor qilish, pedagoglar uchun treninglar va jamoatchilik kampaniyalari ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantirishga yordam beradi. O'zbekistonda inklyuziv ta'lif tizimining rivojlanishi ijtimoiy mas'uliyatning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar inklyuziv ta'linda ijtimoiy mas'uliyatning mohiyati va o'rnini chuqr tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

8.4. Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik oligofrenopedagogik faoliyatda intellektual nuqsonli bolalarni jamiyatning faol a'zosi sifatida shakllantirish, ularning ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirish va fuqarolik huquq va majburiyatlarini tushunishiga yordam berishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv o'quvchilarning jamiyatdagi o'rnini aniqlash, ularning ijtimoiy faolligini oshirish va fuqarolik ongini shakllantirishga qaratilgan. Ayniqsa, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik ularning ijtimoiy moslashuvini, mustaqilligini va jamiyatga integratsiya qilinishini ta'minlaydi. Ushbu bo'limda fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbulayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy, Luriya va boshqa olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo'limning maqsadi – fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashdagi o'rnini chuqr tahlil qilish va uning ta'lif jarayonidagi ahamiyatini aniqlashdir.

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning mohiyati

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik ta'lif jarayonida o'quvchilarning jamiyatdagi huquq va majburiyatlarini tushunishi, ijtimoiy mas'uliyatni his qilishi

va jamiyat manfaatlariga xizmat qilishga intilishini anglatadi. Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishslashda bu jarayon ularning fuqarolik ongini shakllantirish, ijtimoiy faolligini rivojlantirish va jamiyatga integratsiya qilinishini ta'minlashga qaratilgan. Izbulayeva G. (2022) ta'kidlaganidek, “fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik o‘quvchilarning jamiyatdagi faol ishtirokini ta'minlaydi va ularning ijtimoiy moslashuvini oshiradi”^[^1]. Ushbu jarayon quyidagi maqsadlarni ko‘zlaydi:

- O‘quvchilarning fuqarolik huquq va majburiyatlarini tushunishini ta'minlash.
- Ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish va jamiyat manfaatlariga xizmat qilishga intilishni shakllantirish.
- O‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirish va ularni jamiyatning faol a’zosi sifatida tayyorlash.
- Ta’lim jarayonini fuqarolik tarbiyasi bilan boyitish va ijtimoiy integratsiyani ta'minlash^[^2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, intellektual nuqsonli bolalar bilan ishslashda fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik ularning jamiyatga moslashishini oshiradi va mustaqillik ko‘nikmalarini rivojlantiradi^[^3]. Bu jarayon o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini rag‘batlantiradi va ularning jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlaydi.

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollilikning asosiy tamoyillari

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikni rivojlantirish bir nechta asosiy tamoyillarga asoslanadi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) quyidagi tamoyillarni ajratib ko‘rsatadi:

1. **Mas’uliyat:** O‘quvchilarning ijtimoiy mas’uliyatini rivojlantirish va jamiyat manfaatlariga xizmat qilishga intilishni shakllantirish.
2. **Faollik:** O‘quvchilarning ijtimoiy faolligini rag‘batlantirish va ularni jamiyatdagi faol ishtirokchiga aylantirish.
3. **Individuallik:** O‘quvchilarning o‘ziga xos ehtiyojlari va qobiliyatlariga mos ravishda fuqarolik tarbiyasini tashkil etish.
4. **Hamkorlik:** O‘quvchilar, ota-onalar, pedagoglar va jamiyat vakillari o‘rtasida hamkorlikni mustahkamlash.
5. **Refleksivlik:** Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikni rivojlantirish jarayonini tahlil qilish va doimiy ravishda takomillashtirish^[^4].

Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, o‘quvchilarning ijtimoiy muhitda rivojlanishida jamiyatning rolini ta’kidlaydi^[^5]. Bu tamoyil o‘quvchilarning fuqarolik ongini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikni rivojlantirish usullari

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikni rivojlantirish intellektual nuqsonli bolalar bilan ishslashda turli usullar orqali amalgalashadi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) quyidagi asosiy usullarni ajratib ko'rsatadi:

1. **Ijtimoiy loyihalar**: O'quvchilar ishtirokida jamiyat manfaatlariga xizmat qiluvchi loyihalarni amalgalashadi.
2. **Fuqarolik ta'lifi darslari**: Fuqarolik huquq va majburiyatlar bo'yicha maxsus darslar tashkil etish.
3. **Jamiyat bilan hamkorlik**: Mahalliy jamoalar va tashkilotlar bilan birgalikda faoliyatlar o'tkazish.
4. **Rolli o'yinlar va simulyatsiyalar**: Fuqarolik vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali o'quvchilarning faolligini rivojlantirish.
5. **Raqamli vositalardan foydalanish**: Ijtimoiy faollikni rag'batlantirish uchun raqamli platformalardan foydalanish[^{^6}].

1. Ijtimoiy loyihalar

Ijtimoiy loyihalar o'quvchilarning fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, ijtimoiy loyihalar o'quvchilarning jamiyat manfaatlariga xizmat qilishini oshiradi va ularning ijtimoiy faolligini rag'batlantiradi[^{^7}]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Mahalliy loyihalar**: O'quvchilar ishtirokida mahalliy jamoalar bilan loyihalar amalgalashadi.
- **Ekologik tadbirlar**: Atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan loyihalar.
- **Ijtimoiy yordam**: Ehtiyojmandlarga yordam berishga qaratilgan faoliyatlar[^{^8}].

2. Fuqarolik ta'lifi darslari

Fuqarolik ta'lifi darslari o'quvchilarning huquq va majburiyatlarini tushunishiga yordam beradi. Izbulayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, maxsus darslar o'quvchilarning fuqarolik ongini shakllantiradi va ularning ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi[^{^9}]. Bu usul quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- **Huquq va majburiyatlar**: O'quvchilarga fuqarolik huquq va majburiyatlar haqida ma'lumot berish.
- **Qonunlar**: Jamiyat qonunlari va ularning ahamiyati haqida darslar o'tkazish.
- **Muloqot mashqlari**: Fuqarolik muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish[^{^10}].

3. Jamiyat bilan hamkorlik

Jamiyat bilan hamkorlik o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, mahalliy

jamoalar bilan hamkorlik o‘quvchilarning jamiyatga integratsiya qilinishini ta’minlaydi^[^11]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Mahalliy tashkilotlar:** Mahalliy tashkilotlar bilan birgalikda tadbirlar o‘tkazish.
- **Volontyorlik:** O‘quvchilarni volontyorlik faoliyatiga jalb qilish.
- **Jamiyat tadbirlari:** Mahalliy tadbirlarda ishtirot etish^[^12].

4. Rolli o‘yinlar va simulyatsiyalar

Rolli o‘yinlar va simulyatsiyalar o‘quvchilarning fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, rolli o‘yinlar o‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish va fuqarolik vaziyatlarni tushunishga yordam beradi^[^13]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Fuqarolik simulyatsiyalari:** Fuqarolik vaziyatlarni simulyatsiya qilish.
- **Rolli o‘yinlar:** O‘quvchilarga turli fuqarolik rollarni sinab ko‘rish imkoniyatini berish.
- **Fikr-mulohaza:** O‘quvchilarning faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirish^[^14].

5. Raqamli vositalardan foydalanish

Raqamli vositalar ijtimoiy faollikni rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, raqamli platformalar o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini oshiradi va fuqarolik ongini shakllantirishga yordam beradi^[^15]. Bu usul quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Onlayn platformalar:** Ijtimoiy faollik uchun raqamli platformalardan foydalanish.
- **Virtual tadbirlar:** Onlayn tadbirlar va loyihamalar tashkil etish.
- **Ma’lumot resurslari:** Fuqarolik ta’limi bo‘yicha raqamlı materiallar taqdim etish^[^16].

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning ahamiyati

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim rol o‘ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, bu jarayon o‘quvchilarning jamiyatga integratsiya qilinishini ta’minlaydi va ularning ijtimoiy mas’uliyatini oshiradi^[^17]. Ushbu jarayonning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

1. **Ijtimoiy moslashuv:** O‘quvchilarning jamiyatga integratsiya qilinishini ta’minlash.
2. **Mustaqillik:** O‘quvchilarning mustaqillik ko‘nikmalarini rivojlantirish.

3. **Fuqarolik ong:** O‘quvchilarning fuqarolik huquq va majburiyatlarini tushunishini oshirish.
4. **Ijtimoiy barqarorlik:** Jamiatning ijtimoiy barqarorligiga hissa qo‘shish[¹⁸].

UNICEF O‘zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta’kidlanishicha, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning rivojlanishi fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu yondashuv o‘quvchilarni jamiatning faol a’zosiga aylantirishda muhim rol o‘ynaydi[¹⁹].

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikkagi muammolar va yechimlar

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikni rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Resurslarning cheklanganligi:** Ijtimoiy faollik uchun zarur vositalar va muhitga kirish imkoniyatining cheklanganligi.
2. **Malaka yetishmasligi:** Pedagoglarning fuqarolik ta’limi bo‘yicha tajriba yetishmasligi.
3. **O‘quvchilarning qiyinchiliklari:** Intellektual nuqsonli bolalarning ijtimoiy faollikka moslashishdagi qiyinchiliklari.
4. **Qarshilik va stereotiplar:** Jamiatning maxsus ta’lim o‘quvchilariga nisbatan stereotiplari[²⁰].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Resurslarni ko‘paytirish:** Ta’lim muassasalarini ijtimoiy faollik uchun vositalar bilan ta’minalash.
2. **Malaka oshirish dasturlari:** Pedagoglar uchun fuqarolik ta’limi bo‘yicha treninglar tashkil etish.
3. **O‘quvchilarni moslashtirish:** O‘quvchilarning ehtiyojlariga mos ijtimoiy faoliyatlarni tashkil etish.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Jamiatda maxsus ta’lim o‘quvchilarining ijtimoiy faolligi haqida ma’lumot berish va stereotiplarni yo‘q qilish[²¹].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-sod qarori (2021) maxsus ta’lim tizimida fuqarolik tarbiyasini rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa ushbu jarayonni yanada samarali qilishga yordam beradi[²²].

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikkda zamonaviy yondashuvlar

Zamonaviy ta’lim tizimida fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikkda ilg‘or yondashuvlar tobora keng qo‘llanilmoqda. White R. (2021) ta’kidlaganidek, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar ijtimoiy faollikni rag‘batlantirishda

samarali vosita sifatida qaralmoqda^[^23]. Zamonaviy yondashuvlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- **Raqamli platformalar:** Ijtimoiy faollik uchun onlayn platformalar va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish.
- **Virtual loyihalar:** Onlayn ijtimoiy loyihalar va tadbirlar tashkil etish.
- **Sun’iy intellekt (AI):** O‘quvchilarning ijtimoiy faolligini tahlil qilish va moslashtirilgan strategiyalarni ishlab chiqish.
- **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy ta’lim tizimlaridagi fuqarolik ta’limi tajribalarini mahalliy sharoitlarga moslashtirish^[^24].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta’lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning samarasini oshiradi^[^25].

Xulosa

Fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishda muhim ijtimoiy kompetentsiya sifatida o‘quvchilarning jamiyatga integratsiya qilinishini ta’minlaydi va ularning fuqarolik ongini shakllantiradi. Mas’uliyat, faollik, individuallik, hamkorlik va refleksivlik kabi tamoyillar ushbu jarayonni amalda qo‘llashda asosiy rol o‘ynaydi. Ijtimoiy loyihalar, fuqarolik ta’limi darslari, jamiyat bilan hamkorlik, rolli o‘yinlar va raqamli vositalardan foydalanish fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikni rivojlantirishni samarali qiladi. O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta’lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikning mohiyati va o‘rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

8.5. Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikda ishlash

Mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikda ishlash oligofrenopedagogik faoliyatda intellektual nuqsonli bolalarni ijtimoiy muhitga moslashtirish, ularning jamiyatga integratsiya qilinishini ta’minlash va mahalliy jamoaning faol ishtirokini rag‘batlantirishda muhim ahamiyatga ega. Mahalla O‘zbekistonda an’anaviy ijtimoiy tuzilma sifatida oila va mакtab o‘rtasidagi bog‘lovchi halqa bo‘lib, intellektual nuqsonli bolalarning ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu bo‘limda mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikning mohiyati, tamoyillari, usullari va ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbulayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy, Luriya va boshqa olimlarning ishlariga asoslanadi.